

कथा एका फिल्माची...

- माधवी मादेसाव

२ ऑक्टोबर १९३७. महात्मा गांधींचो जल्मदीस. त्या दिसा हांव न्यू यॉर्का सावन डब्लिन वचपी बोटीर आशिल्लों.

न्यू यॉर्काच्या कांय इश्टांनी थंय हो दीस मनोवपाची तजवीज केल्ली. म्हाका हो सुवाळो चुकिल्लो हें येवजून मनांतल्या मनांत खंती जातनाच तकलेंत एक विचार आयलो - हांगाच दर्या २ ऑक्टोबर कित्याक मनोवचो न्हय? बोटीर आनीक एकलो भारतीय आशिल्लो. ताकाय म्हजो विचार मानवलो, आनी हांव रोखड्या रोखडों तयारेक लागलों.

कांय अमेरिकी इश्टूय आमकां येवन मेळ्ळे. ल्हानसो, खोशयेन भरिल्लो सुवाळो, आनी निमाणें भारतीय जेवण... महात्मा गांधीन कितलें दिलां ह्या देशाक! येवजून काळीज भरून आयलें. आनी तेन्नाच, लख्ख बरो उजवाडाचो दिवो पेटचो तसो एक विचार मनांत फांकलो - गांधीजींच्या जिविताचेर आनी अणभवांचेर एक म्हायतीपट कित्याक तयार करचो न्हय? गांधीजींचेर म्हायतीपट... उचंबळायें रातभर दोळोच लागलोना.

सकाळ जायना फुडें इश्टाच्या कानार हांवें म्हजी येवजण घाली. तो हांसलो, पूण म्हजी उर्बा पळोवन ते विशीं म्हजे कडेन उलोवपाक तयार जालो. आनी, खूब वेळ चर्चा करून एका कागदार म्हायतीपटाची आंखणी आमी तयार केली.

“...पूण, येदो व्हडलो आटाप... इतली सगली सामग्री तूं कसो म्हूण एकठांय करतलो...?”

“संवसारभर भोंवतलों... सगल्या खबरां-संस्थांक भेट दितलों... फिल्म-संग्रहालयांनी सोद घेतलों. कितलेय कश्ट पडूं, बेत तडीक व्हरतलों.”

पूण हे जापेचो म्हज्या इश्टाचेर व्हडलोसो परिणाम जालोना.

घरा परतले उपरांत देशांतल्या सगळ्या स्टुडियोंक हांवें भेटी दिल्यो, कितल्याश्या फिल्म निर्मात्यां मुखार म्हजी येवजण दवरली, पूण कांय उपेग जालोना. चेन्नयांतले चडशे फिल्म-निर्माते म्हाका हांसले... एके फिल्म कंपनीच्या वेवस्थापकान तर म्हज्या तोंडारूच तिच्या मालकाक सांगलें, “म्हायतीपट फुकट दाखयल्यारूय लोक तो पळोवंक येवपाचे नात.”

खूब जाणांक दिसलें, म्हजे पांय जमनीर नात. हांव फकत सपनां पळोवंक जाणां... भायल्या देशांनी भोंवन आयिल्ल्यान म्हजे तकलेंत गोंदळ भरला, आनी म्हणूणूच असल्यो अवेव्हारीक गजाली म्हजे तकलेंत येतात...

ह्या सगळ्या बोवाळांत कांय निर्मात्यांनी म्हजे मुखार तांच्या फिल्मांचें निर्देशन करपाचे प्रस्ताव दवरले, भरपूर पगार दिवपाचें उतर दिवन. पूण हांवें थारायल्लें, म्हायतीपटाची येवजण कशीच सोडप ना... तिका हांव पिसो कसो घट धरून रावलों, आनी निमाणें 'The Documentary Films Ltd.' हे कंपनीचो जल्म जालो.

अन्नामलय करुप्पन चेट्टियार (जल्म : ४ नोव्हेंबर १९११, मर्ण : १० सप्टेंबर १९८३) हांणी तयार केल्ल्या महात्मा गांधी वयल्या सगळ्यांत पयल्या म्हायतीपटाचे काणयेची ही सुरवात.

तोकर्योतले 'Imperial College of Photography' आनी न्यू यॉर्कांतले 'New York

Institute of Photography' ह्या संस्थांतल्यान फोटोग्राफी आनी सिनेमॅटोग्राफीचें शिक्षण घेवन भारतांत परततना सव्वीस वर्सां पिरायेच्या तरणाट्याच्या मनांत आयिल्ली ही येवजण तडीक पावोवपाक ताणें कितें कितें केलें, तो खंय खंय भोंवलो, कोणा कोणाक मेळ्ळो, ताका कसले कसले अणभव आयले ताची ही खबर. खासा ए. के. चेट्टियारानूच सांगिल्ली. पूण खूब वर्सां उपरांत - सातसठ वर्सांचे जाणटे पिरायेर.

१९४० वर्सा हो म्हायतीपट सगल्यांत पयलीं निर्मात्याचे आवयभाशेंत, तमीळ कॉमॅट्री सयत, लोकां मुखार आयलो. कांय म्हयन्यांनी तो तेलुगूंत तयार जालो. १९४७च्या १४ ऑगस्टाक स्वतंत्रतायेच्या उत्सवांत दिल्लींत लोकांनी तो पळेलो. १९४८त तो हिंदींत आयलो, आनी १९५३त हॉलिवूडांत ताची निवळायल्ली मोटवी इंग्लीश आवृत्ती तयार जाली. रोखडोच वॉशिंग्टनाक वेंचीक आमंत्रितांनी तो पळेलो. म्हायतीपट पळोवंक अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष आयझनआवर तांचे घरकान्नी सयत मुजरत आयिल्ले. निकतेच वेंचून आयिल्ल्या राष्ट्राध्यक्षान हाजिरी लायिल्लो हो पयलोच रासवळ सुवाळो आशिल्लो...

चेट्टियारांचो जल्म तमीळनाडूंतल्या नटुकोट्टाय चेट्टियार ह्या वेपार-धंद्याच्या मळार नामना जोडिल्ल्या समाजांत जाल्लो. वीस वर्सांचे तरणे पिरायेर तांणी पत्रकारितेच्या मळार पावल दवरिल्लें त्या काळार देशांत गांधी विचाराचें वारें व्हांवतालें. चेट्टियारांक तें आफडले बगर कशें रावत आशिल्लें? घडये पत्रकारिते खातीर जोडिल्लें फोटोग्राफीचें गिन्यान, चलचित्राच्या नव्या माध्यमाची ओड, आनी गांधीजीं विशींचो उपाट आदर हातूंतल्यान हो म्हायतीपट आकाराक आयलो.

तो तयार करपा खातीर चेट्टियार संवसारभर भोंवले. आशिया, आफ्रिका, येवरोप आनी अमेरिका - चारूय खंडांतल्या फिल्म संग्रहालयांनी सोद घेवन गांधीजींच्या सुमार तीस वर्सांच्या रासवळ जिविताचो अदमास दिवपी, संवसारभरच्या शंबर-एक कॅमेरामॅनांच्या नदरांतल्यान आकाराक आयिल्लें पन्नास हजार फूट लांबायेचें फिल्म तांणी एकठांय केलें. गांधीजींच्या संपर्कांत आयिल्ल्या, तांचे विशीं बरयल्ल्या कितल्याश्या जाणांक ते वचून मेळ्ळे, आनी तांच्यो गांधीजीं विशींच्यो प्रतिक्रिया कॅमेऱ्यांत घेतल्यो. एका ध्यासान तीन वर्सां दीस रात वावुरले उपरांत हो दोन वरांचो, बारा हजार फूट लांबायेचो म्हायतीपट तयार जालो.

“मातयेचे ताणें आमकां मनीस केले” ह्या गांधीजीं संबंदान बरयल्ल्या एका वाक्याचो आधार घेवन चेट्टियार म्हणटात, “गांधीजीन निखटे मातयेंतल्यान ज्या कितल्याश्या जाणांक मनीस केले तांतलो हांव एक.”

'Documentary Films Ltd.' ही कंपनी काडले उपरांत चेट्टियार 'फुटेज' एकठांय करपाच्या वावराक लागले. भारतांतल्या स्टुडियोच्या जाळवणदारांक हे खातीर ते वचून मेळटाले तेन्ना चडसो तांकां एकूच प्रस्न आयकुचो पडटालो - “कितें करतलो तूं ह्या कोयराचें?”

“...ह्याच कोयरांत म्हाका मोलादीक रत्नां मेळ्ळीं,” चेट्टियार सांगतात.

पयलींचे फुटेजी खातीर येवरोपाक वचूंक भायर सरचे पयलीं चेट्टियारान आनीक एक काम केलें -

गांधीजींलीं हरिजन (इंग्लीश) आनी हरिजन बंधु (गुजराती) हीं दोनूय साताळीं पुण्या सावन उजवाडा येतालीं. हरिजनाच्यो पांच एक हजार प्रती छापताले. येवरोप-अमेरिकेंतूय ताचे पटयेकार आशिल्ले. इतलेंच न्हय, चेट्टियार बरयतात, हरिजन पुण्या सावन उजवाडा येना फुडें 'Associated Press of India' आनी 'Reuters' ह्यो खबरां संस्था तातूंतलीं गांधीजींलीं बरपां संवसारभर पावयताल्यो. देशांतल्या आनी देशा भायल्या खूबश्या नेमाळ्यांनी रोखडींच हीं बरपां एक तर तश्या तशीं, वा संक्षेपान, वा अणकारीत रुपान उजवाडा येतालीं.

गोपालन हो तमीळ तरणाटो गांधीजींच्या दोनूय साताळ्यांचें वेवस्थापन पळतालो. चेट्टियारांची ताचे कडेन बरी वळख जाल्ली. गोपालना कडल्यान हरिजनाच्या विदेशी पटयेकारांचो नांवां आनी तांचे नामे चेट्टियारांक मेळ्ळे. कितलेशे 'लॉर्ड', प्रोफेसर आनी समाजकार्यकर्ते. चडशे अनवळखी. तांतले तातूंत काना वयल्यान गेल्लीं कांय वळखीचींशीं नांवां - हांची चेट्टियारान वळेरी तयार केली, आनी तांकां चिटयो बरयल्यो. चिटयांनी आपली वळख दिवन म्हायतीपटा खातीर सामग्री एकठांय करपाक आपूण येतलो तेन्ना आपणाक आधार करचो अशें मागलें, आनी जापे खातीर आपणालो रोमांतलो पत्तोय दिलो.

रोमाक पावना फुडें चेट्टियार 'थॉमस कूक'चे कचेरेंत गेले. भारतांतल्यान भायर सरचे पयलीं तांणी जांकां चिटयो बरयल्ल्यो तांच्यो सगल्यांच्यो जापो आयिल्ल्यो. कांय जाणांनी आपणागेर रावपाचेंय आपोवणें तांकां दिल्लें. दर एक चीट प्रेमान उपाट भरिल्ली. चेट्टियार सांगतात, गांधीजींक मानपी संवसारभर आशिल्ले... वेगळ्यो वेगळ्यो भासो उलोवपी, वेगळ्या वेगळ्या मळांचेर वावुरपी हे लोक चडशे एकामेकांक वळखू लेगीत नाशिल्ले. पूण गांधीजींची आध्यात्मिक शक्त तांकां सगळ्यांक जोडटाली...

१९३९त इटलींत मुसोलिनीची राजवट आशिल्ली. खबरां संस्था, सिनेमा स्टुडियो, सगळें सरकाराच्या हातांत आशिल्लें.

इटलीचो तेन्नाचो परराष्ट्रवेव्हारमंत्री ग्रांटी खंय एक खेपे न्यू यॉर्काचे भेटेक गेल्लो तेन्ना बोटीच्या धक्यार ताच्या येवकाराक आकांताची व्हडली गर्दी जाल्ली. पूण ग्रांटीक पळोवन लोकांच्या तोंडार इल्लीय उचंबळाय दिसलिना. सांजेच्या खबरांपत्रांनी खासा ग्रांटीच्या मनांतलें गर्देंचें आनी तांकां मेळिल्ल्या थोड्या-भोव शेळ्या येवकाराचें कुवाडें सोडयल्लें. लोकांक 'ग्रांटी' म्हळ्यार 'गांधी' दिशिल्ले, आनी तांची निर्शेणी जाल्ली!

रोमांतल्या स्टुडियोंत 'गांधी'क सोदतना पड्ड्यार 'सिमोर ग्रांटी न्यू यॉर्क पावता' वाचून चेट्टियारांक हें सगळें याद जाता आनी दिसता, हांगाय बी 'गांधी' / 'ग्रांटी'चो घोळ जाला जावंक जाय... म्हणटासर मिलिटरी बँडाचो आवाज तांच्या कानार पडटा आनी फॅसिस्ट इटलीन गांधीजींक भोवमानान दिल्ल्या येवकाराचीं चित्रां

पड्ड्यार येवंक लागतात. तुबकां, मशीनगन धरिल्ल्या मिलिटरी जवानांच्यो रस्ती आनी तांचे मुखार हो खादी भेसांतलो अहिंसेचो दूत. ताच्या तोंडार नितळ निर्मळ हांशें...

पड्ड्यार गांधीजींक पळोवन स्टुडियोंतलीं तरणाटीं आपणाल्या हातांतलें काम थंयच उडोवन जिवाचे दोळे करून फिल्म पळोवंक लागतात... चेट्टियार म्हणटात, तांच्यो त्यो उत्सूकतायेन भरिल्ल्यो नदरो आयजूय म्हज्या दोळ्यां मुखार तश्यो आसात.

पयल्या म्हाझुजा उपरांत जिनिव्हांत स्थापन जाल्ली 'लीग अन्व नेशन्स' संघटना दुसरें म्हाझुज सुरू जाले उपरांत बंदूच पडिल्ल्यांत जमा जाल्ली.

जिनिव्हांत म्हायतीपटाचें एकूच ल्हानशें आस्थापन आशिल्लें. चेट्टियार ताचे कचेरेंत गेले. थंय सगल्याक सामान कशाय कशें पडिल्लें. एका कोनशाक पोरण्या फिल्माचीं कॅनां दाळून दवरिल्लीं. आस्थापनाचो मालक एकलोच कचेरेंत आशिल्लो.

चेट्टियारान ताका आपणाली वळख दितकच ताणें सांगलें, 'लीग अन्व नेशन्स' संघटना खूब वर्सां क्रियाशीळ आशिल्ली. संवसारभरचे फुडारी हांगा येताले. हांव तांचीं फिल्मां काडून सगल्याक पावयतालों. आतां म्हजो धंदो बंद पडला. पोरणीं फिल्मां सगलीं हांवें लासून उडोवंक काडल्यांत. दनपारचो यो आनी तातूंत तुका उपेगाचें कितेंय मेळटा जाल्यार पळे.

चेट्टियार दनपारचे परतेय ते कचेरेंत गेले तेन्ना कंपनीच्या मालकान एका पोरण्या कॅनांतल्यान एक रीळ भायर काडलें. पळेत जाल्यार गांधीजी रॉमां रॉलांक मेळूंक फ्रांसांतल्या व्हीयनव्ह गांवांत गेल्ले तेन्नाचें फिल्म. वांगडा मीराबेनूय... जिनिव्हांत गांधीजीन केल्ल्या उलोवपाचें, आनी इटलींत गांधीजींक दिल्ले मानवंदनेचेंय चित्रिकरण...

काळाभरवण जावपाचे वाटेर आशिल्लो हो 'खजिनो' मोलावन खोशयेन परततना चेट्टियार मनांत म्हणटात, हांगा पावंक म्हाका एकाच दिसाचो वेळ जाल्लो जाल्यार...?! देवाचीच कृपा ही, तांकां दिसता.

फ्रांसाच्या फिल्म कंपन्यांनी चेट्टियारांक भोव उमेदीन दिवं येत तितलो पालव दिलो. गांधीजींची जीण बरोवन येवरोवपाक तांची वळख घडोवपी फ्रँच विचारवंत आनी लेखक रॉमां रॉलां हांचे सरीं ते कांय दीस रावले. रॉलांक इंग्लीश येनासली, तांचे घरकान्नीक येताली. ती दोगां मजगतीं दुभाश्याचें काम करताली.

"गांधीजीं वयल्या म्हायतीपटा खातीर तुमी तांचेर इल्ले उलोवश्यात?" चेट्टियारान रॉलांक विचारलें.

"उलयतां... म्हजें उलोवणें तुमी रेकॉर्ड करात, पूण म्हजें फिल्म घेवं नाकात. म्हजे फोटे बरे येनात... पड्ड्यार हांव बरो दिसचों ना..." तांकां जाप मेळ्ळी.

"भारतीयानी तुमचे विशीं खूब आयकलां. तुमगेल्या गांधी चरित्राचो कितल्याश्या भारतीय भासांनी अणकार जाला. तुमकां पड्ड्यार पळोवंक मेळ्ळ्यार लोकांक खूब बरें दिसतलें..." चेट्टियारान म्हळें आनी भोव यत्नांनी कॅमेऱ्या मुखार रावन उलोवपाक तांकां

राजी केले.

"हांगा सावन खंय वचपाचें थारायलां?" रॉलांन चेट्टियारांक विचारलें.

"लंडन... थंय बर्नाईड शॉचीय प्रतिक्रिया घेतलों," चेट्टियारान जाप दिली.

"शॉ विशिप्त मनीस. ते कसली प्रतिक्रिया दीत, अदमास काडप कठीण. ते कितेंय 'वांकडें' उलयले जाल्यार तुमी तें म्हायतीपटांत घेवचे नात. मागीर शॉ पत्रक काडटले... ते परस तांचे सरीं वचना जाल्यार बरें..."

चेट्टियारान रॉलांचें म्हणणें आयकलें. उपरांत खूब वर्सांनी, १९६४त, डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णनां कडेन उलयतना चेट्टियारान ही खबर तांकां सांगली. "रॉमां रॉलांचें आयकून बरें केलें," राधाकृष्णनान म्हळें. "गांधीजींक सत्तर वर्सां जावपाचीं आशिल्लीं तेन्ना तांचे विशींच्या लेखांचें एक पुस्तक हांव संपादीत करतालों. ह्या पुस्तकांत घेवपाक एक लेख बरोवन दिवचो म्हूण मागून शॉक हांवें चीट बरयल्ली. तांची कितें जाप आयिल्ली सांगूं? - 'म्हाका सत्तर जाल्लीं तेन्ना गांधींक कांय पडून वचूंक नासलें. आतां तांकां सत्तर जातात तेन्ना हांवें तांचेर कित्याक म्हूण बरोवचें?'"

लंडनाक चेट्टियार 'ब्रिटीश पॅरमांक्ट न्यूज' हे संस्थेंत गेले. भारता विशीं कसलीं कसलीं फिल्मां, आसात हे विशीं वासपूस घेवपाचो यत्न केलो तेन्ना तांकां जाप मेळ्ळी, "फाल्यां येवचें पडटलें..." दुसऱ्या दिसा गेले तेन्नाय "फाल्यां येयात" हीच जाप मेळ्ळी. तिसऱ्या दिसा संस्थेच्या एका जाळवणदारान चेट्टियारांक सांगलें, १८० फूट लांबायेचें एक फिल्म आसा; दर एका फुटाक एक पावंड फारीक करचो पडटलो! त्या काळाच्या हिसपान इतलें मोल खूबच आशिल्लें. तरी चेट्टियारान फिल्माचो आपणाक जाय आशिल्लो वांटो त्या मोलान घेवपाची तयारी दाखयली. संस्थेच्या जाळवणदाराक हे जापेची अपेक्षा नाशिल्ली. कांय वेळ येवजिले उपरांत ताणें सांगलें, "हें राजकी फिल्म. ताचो ब्रिटीशांच्या हिता आड वापर जावं येता. कितलेय पयशे दिवपाची तुमची तयारी आसूं, आमी तें तुमकां विकचे नात."

चेट्टियार सांगतात, फायदोच जाचें उद्दिश्ट असल्या एका वेपारी आस्थापनाच्या जाळवणदाराचे देशभक्तीन भरिल्ले हे जापेन हांव सामको भारावन गेलों. आनी वांगडाच, फकत आपणाल्या फायदया खातीर, राज्यकर्त्यांचे सांगणेन, स्वतंत्रताये खातीर कश्टुपी गांधीजी आनी लाखांनी देशभक्तां आड प्रचार करपी कांय देसभावांच्या उगडासान खंतीय जालों.

गॉर्डन हॉलस्टेड ह्या न्यू यॉर्काच्या एका इश्टान सांगिल्ले एके गजालीचो हांगा तांकां उगडास जाता.

हॉलस्टेड आनी तांची घरकान्न दोगांय इलाहाबादेंत एके अमेरिकी शाळेंत शिकयतालीं ते मुस्तींत तांचो नेहरू घराब्या कडेन लागींचो संबध आयिल्लो, आनी स्वतंत्रतायेचे चळवळीचींय तीं समर्थक जाल्लीं. हाका लागून सरकारान तांकां अमेरिकेक परत घाडून दिल्लीं.

पयल्या म्हाझुजा वेळार गांधीजीं सयत लाखांनी भारतीय

कादर्येत आशिल्ले तेन्ना ब्रिटीश सरकारान सर ए. रामस्वामी मुदलियार हांकां आपणाल्या धोरणाचो प्रचार करूंक अमेरिकेक धाडिल्ले. एक बरे शैलीदार उलोवपी म्हूण मुदलियारांची नामना आशिल्ली.

आपणाक भारताचे इश्ट लेखपी हॉलस्टेड आनी तांच्या कांय इश्टांनी ब्रिटीश सरकाराच्या प्रचारांतली फूग काडप म्हूण थारायलें. मुदलियारांचें उलोवप सोंपले उपरांत सभाघरांत वेगळे वेगळे कडेन बशिल्ल्या ह्या इश्टांनी तांकां प्रस्न करचे, आनी प्रस्नांक जाप दिवंक येना जावन मुदलियार गडबडचे. जंय जंय तांचीं उलोवपां थारायल्लीं थंय सगळ्यांक भारताच्या ह्या इश्टांनी प्रस्न विचारून तांकां नाकापुरो करचें. हाका लागून मुदलियारांच्या उलोवपांचो अमेरिकी लोकांचेर ब्रिटीशांक अपेक्षीत आशिल्लो परिणाम जावंक पावलो ना. मुदलियार रोखडे अमेरिका सोडून गेले.

ही खबर सांगून चेट्टियार म्हणटात, कोणाचेंय उलोवपाचें कसब कितलेंय बरें आसूं, सुवाथा खातीर ताचो वांकडो वापर जाता तेन्ना ताका केन्ना जैत मेळना...

१९३७त चेट्टियार न्यू यॉर्क शार सोडटाले त्या वेळार हॉलस्टेड तांकां पावोवंक येवंक पावले नात. एका इश्टा कडल्यान तांणी चेट्टियारां खातीर एक ल्हानशें पार्सल धाडिल्लें. ताचेर भायर बरयल्लें - 'इन्कलाब झिंदाबाद'. आनी, भितर आशिल्लो खादीचो तिरंगो.

चेट्टियार लंडन गेल्ले तेन्ना गांधीजींचे दक्षीण आफ्रिकेंतले इश्ट आनी सांगाती हॅन्री पोलाक लंडनाक रावताले. चेट्टियार तांकां वचून मेळ्ळे आनी आपणाली म्हायतीपटाची येवजण तांकां सांगली. पोलाक भितर गेले आनी एक पोरणें पत्र्याचें कॅन घेवन भायर आयले. तातूंत सत्तावीस वर्सां आदीं काडिल्लें सुमार दोनशीं फूट लांबायेचें फिल्म आशिल्लें. १९१२ वर्सा गोपाळकृष्ण गोखले दक्षीण आफ्रिकेक आयिल्ले त्या वेळा वयलें. एक भोव मोलादीक इतिहासीक दस्तावेज असो, इतल्या अनपेक्षीतपणान, मेळत अशें चेट्टियारांक दिसूंक नाशिल्लें. ते खूब खोशी जाले. जोहान्सबर्गांतल्या फकत काळ्यां खातीर आशिल्ल्या सिनेमाघरांनी हें फिल्म दाखयल्लें. उपरांत पोलाकान तें आपणा कडेन घेवन जतनायेन दवरिल्लें.

दुसऱ्याच दिसा चेट्टियारान फिल्माची आपणा खातीर एक कॉपी काडून दवरली आनी मूळ फिल्म ताचे आनीक एके कॉपी सयत ते पोलाकांक परत करूंक गेले. पोलाकांक तांणी अनमनत विचारलें, "कितले फारीक करूं...?"

"म्हजी भेट ही तुमकां," तांकां जाप मेळ्ळी. "हें फिल्म तुमकां म्हजे कडल्यान मेळ्ळां हाची नोंद घेतल्यार जाली."

गोल मेज परिशदेंत वांटो घेवंक गांधीजी लंडनाक गेल्ले तेन्ना खंय दोग नांवाजते अमेरिकन तांकां अमेरिकेक भेट दियात म्हूण सांगूंक लंडनाक गेल्ले.

एक अंतरराष्ट्रीय नामनेचें हॉटेल आपणालो एक पुराय माळो गांधीजी आनी तांच्या सांगात्यांक वापरूंक दिवंक तयार आशिल्लें. तांच्या खाशेल्या जेवणा-खाणाची - बोकडेच्या दुदाची लेगीत - वेवस्था करूंक तें राजी आशिल्लें. इतलेंच न्हय, गांधीजींचो हॉटिलांत राबितो आसासर भारताचो राष्ट्रीय बावटोय हॉटिलाचेर लावपाची

तयारी जाळवणदारांनी दाखयल्ली.

गांधीजीन अमेरिकी लोकांक लेखून पांचूच मिनटांचें उलोवप केलें जाल्यार एक अमेरिकी रेडियो कंपनी गांधी फंडाक आपणाली एका दिसाची येणावळ दिवपाक तयार आशिल्ली.

आपणाल्या एका प्रतिनिधीक गांधीजीन अमेरिकेच्या राबित्यांत तांचे वांगडा रावपाची मेकळीक दिली जाल्यार एक अमेरिकी दिसाळें गांधी फंडाक एक लाख डॉलर दिवपाक मुखार सरिल्लें.

पूण गांधीजी आपणाक वेळ ना म्हूण सांगून अमेरिकेक गेले नात. तांणी अमेरिकी नागरिकां खातीर आपणालो संदेश मात धाडलो.

तो वेळ मेरेन खंयचोच फुडारी अमेरिकेच्या आपोवण्याक मान दिना आसतना रावंक नाशिल्लो. कांय जाण अमेरिकेचें आमंत्रण येता काय म्हूण रावताले. कांय जाण अमेरिकेन आपणाक आमंत्रण धाडचें म्हूण यत्न करताले. आनी, अमेरिका काळजा सावन गांधीजींच्या येवकाराक राविल्ली आसतना ते थंय वचूंक नाशिल्ले.

"म्हणूच गांधीजींक हांव संवसारांतलो सगळ्यांत व्हड मनीस लेखतां..." चेट्टियारांच्या एका अमेरिकी इश्टान तांकां सांगिल्लें.

गांधीजींक अमेरिकेचें आमंत्रण घेवन गेल्ल्यां मदीं एक आसले धर्मगुरू ज्यॉन हेयन्स होम्ज. न्यू यॉर्कांतले एके इगर्जेंत ते दर आयतारा गांधी तोपी घालून प्रवचन सांगताले. हजारानी लोक तांचें प्रवचन आयकूंक येताले. न्यू यॉर्कांत शिकताले तेन्ना एक खेपे चेट्टियारूय तें आयकूंक गेल्ले.

अमेरिकेंतल्या गांधीवादांय भितर होम्ज मुखेल आसले. जायते फावटीं भारतांत येवन ते गांधीजींक मेळून गेल्ले. गांधीजी आनी येशू ख्रिस्ताची तुळा करून तांणी एक पुस्तकूय बरयल्लें.

१९३९त गांधीजी विशींची फुटेज एकठांय करूंक चेट्टियार अमेरिकेक गेल्ले तेन्ना म्हायतीपटा खातीर तांकां होम्जांचीय प्रतिक्रिया घेवपाची आशिल्ली, आनी तशें तांणी होम्जांच्या सचिवाकूय कळयल्लें. पूण ज्युस्त त्या वेळार होम्ज ओशिपतालांत आशिल्ल्यान तांची भेट घडूंक पावलना.

१९५३ वर्सा न्यू यॉर्कांत खबरेकारां खातीर गांधी फिल्म दाखयल्लें तेन्ना होम्ज मुजरत थंय आयिल्ले आनी सुरवात ते अखेरे मेरेन भरिल्ल्या दोळ्यांनी तांणी तें पळेळलें.

गांधीजी केन्नाच पावंक नाशिल्ले ते अमेरिकेंत चेट्टियारांक तांचेर एक हजार अंयशीं फुटांचें फिल्म मेळ्ळें. तातूंत तोंवर खंयच मेळूंक नाशिल्लें भोव म्हत्वाच्या प्रसंगांचेंय रेकॉर्डिंग आशिल्लें.

न्यू यॉर्क पब्लीक लायब्ररींत गांधीजींचेर इंग्लीशींत आनी हेर येवरोपी भासांनी बरयल्लीं दोनशीं सुमार पुस्तकां मेळ्ळीं. हीं पुस्तकां तरेतरेन मांडून दवरून तांचेंय चित्रिकरण चेट्टियारान केलें.

अमेरिके सावन चेट्टियार दक्षीण आफ्रिकेक गेले - वर्णभेदाच्या जल्मगांवांत.

गांधीजी दक्षीण आफ्रिकेक आशिल्ले ते मुस्तींत जनरल स्मट्स थंयचे प्रधानमंत्री आशिल्ले. तांचो पुतणयो एड्रियन स्मट्स चेट्टियार न्यू यॉर्काक विद्वार्थी आशिल्ले तेन्ना ते रावताले त्याच वसतीघरांत रावताले. अमेरिकेच्या कांय वाटारांनी दोगूय सांगातान भोंविल्ले. "हांव वर्णभेद मानिना, तूं केन्नाय दक्षीण आफ्रिकेक पावलो जाल्यार

म्हणेरूच येवन राव," एड्रियनान चेट्टियारांक सांगिल्लें.

म्हण, दोन वर्सां उपरांत दक्षीण आफ्रिकेक वचपाचें थरलें तेन्ना चेट्टियारान एड्रियनाक चीट बरयल्ली आनी बोटी वयल्यान तेलोग्रामूय धाडिल्लो. एड्रियन बोटीर मेळूंक आयलोना जाल्यार रकाद तरी धाडटलोच अशें चेट्टियारांक दिसतालें. पूण ताचो रकादूय आयलो ना. चेट्टियार समजले, वर्णभेदाच्या वण्टींनी वांटून गेल्ले दक्षीण आफ्रिकेंत एकल्या गोऱ्यान आपणाल्या एकल्या काळ्या इश्टाक मेळूंक येवप, ताका आपणागेर व्हरप सोंपें नाशिल्लें.

चेट्टियार थंय एका क्रिस्तांव तमीळ कुटुंबांत रावले. कुटुंबांतल्या जाणटेल्यान गांधीजींच्या सत्याग्रहांत वांटो घेतिल्लो.

गांधीजी रावताले त्या फिनिक्स आश्रमांत तांगेलो पूत मणिलाल आपणाले घरकान्नी सयत रावतालो. चेट्टियारान थंय वचून आश्रमाचें फिल्म काडलें. गांधीजींक दवरिल्ले ते प्रेटोरियेचे बंदखणीचेंय चित्रिकरण केलें... दक्षीण आफ्रिकेचे राष्ट्राध्यक्ष रावताले त्या रस्त्यार गांधीजी सदां पासयेक वताले. एक खेपे, राष्ट्राध्यक्षाच्या घरा भायर पाऱ्याक राविल्लो नवो राखणदार गांधीजींक वळखलोना. ताणें तांकां पासये वेल्यान धुकलून सकल उडयले आनी तांचेर एक खोंट घाली... हे सुवातेचेय शॉट घेवंक चेट्टियार विसरले नात.

गांधीजींचे दक्षीण आफ्रिकेंतले एक भोव लागींचे सांगाती हर्मान कॅलनबाख थंयच रावताले. चेट्टियार तांकां वचून मेळ्ळे. एक रात तांगेर रावलेय बी. दक्षीण आफ्रिकेंत गोऱ्यांच्या ह्या एकाच घरांत ते राविल्ले.

कॅलनबाख तांकां आपणाले मोटारींतल्यान तॉलस्ताँय फार्मार घेवन गेले. कॅलनबाखान विकते घेतिल्ले हे सुवातेर गांधीजीन आपणालें आश्रमी जिवीत खरेपणानशीं सुरू केल्लें. गांधीजी भारतांत परतले उपरांत कॅलनबाखान दक्षीण आफ्रिकेंतल्या एका गोऱ्याक तें फार्म विकिल्लें.

तॉलस्ताँय फार्मार रावपी सगल्यां कडेन कॅलनबाखान चेट्टियारांची वळख करून दिली. पूण कोणेंच चेट्टियारांक हात दिलोना. च्या आयली तेन्ना घरकान्नीन कॅलनबाखाच्या हातांत चिक्र-पीर दिली. चेट्टियारांची च्या मात तांचे म्हऱ्यांत दवरली.

थंयच्यान भायर सरतना कॅलनबाखान चेट्टियारां कडेन आपणाली खंत उक्तायली. चेट्टियारान म्हळें, "वायट दिसून घेवपाची इल्लीय गरज ना. तुमी आशिल्ले म्हुणूच तांणी म्हाका ह्या फार्मांत भितर घेतलो... तुमच्या उपकारांतूच आसां हांव..."

फिल्माची फुटेज एकठांय करपाक स म्हयने संवसारभर भोंवले उपरांत चेट्टियार दक्षीण आफ्रिके सावन मुंबय वचपाक बोटीर बसले. एका भारतीयक पयल्या वर्गांत प्रवास करूंक मेळप खूब कठीण आशिल्लें. भोव यत्नांनी तांकां एक बर्थ मेळूंक पावलो.

फुटेज एकठांय करपाचें काम अजुनूय खूब उरिल्लें.

१९१७ ते १९४७ हीं भारतीय स्वतंत्रतायेच्या झुजाचीं भांगराचीं वर्सां; देशाच्या इतिहासांतलें हें गांधी-युग, चेट्टियार बरयतात. ते सांगतात, सुब्रमण्यम भारतीन बरयल्ले प्रमाण, गांधी भारतीय स्वतंत्रतायेच्या झुजांत देंवचे पयलीं आमचे देसभाव परते परते भंयान मरताले. जाचो तांकां भंय दिसना अशें संवसारांत कितेंच नाशिल्लें.

गांधीजीन ह्या भिवकुऱ्यांक मनीस केले, झुजारी केले.

गांधीजींचें सादेपण, प्रामाणीकपण, तांची आध्यात्मिकताय, तांचें नितळ, निवळ ओडलायणें हांशें - ह्या सगळ्या गजालींक लागून हजारांनी, लाखांनी लोक निर्भय जावन काँग्रेसीच्या बसकांनी, अधिवेशनांनी जमतालो. फिल्म निर्माते ह्या बसकांचीं अधिवेशनांचीं फिल्मां काडटाले आनी देशभरच्या लोकांक दाखयताले. गांधीजी तांचें मुखेल आकर्शण आसताले. हे भाशेन, काकिनाडा (१९२३), गया (१९२५), चेन्नय (१९२७), कोलकाता (१९३८), लाहौर (१९२९), कराची (१९३०), मुंबय (१९३४), हरिपुरा (१९३८), त्रिपुरी (१९३९) आनी रामगढ (१९४०) ह्या सुवातांनी जाल्ल्या अधिवेशनांचीं फिल्मां आशिल्लीं.

गांधीजी कसलीय कार्यावळ हातांत घेवं, कॅमेरा तांचो माग घेत तांचे फांटल्यान आसतालोच. पूण तो वेळ मेरेन भारतांत गांधीजींचेरूच न्हय, दुसऱ्या खंयच्याच विशयाचेर म्हायतीपट तयार जावंक नासलो.

चेट्टियार आतां ह्या बसकांची, अधिवेशनांची फुटेज एकठांय करपाच्या कामाक लागले.

मुंबयच्या रणजीत फिल्म स्टुडियोचो भागिदार आशिल्ल्या चंदुलाल शाह ह्या गुजराती मनशान मुंबय जाल्ल्या काँग्रेसीच्या अधिवेशनाचें स हजार फुटांचें फिल्म काडिल्लें. म्हायतीपटांत वापरुपा खातीर हें फिल्म मेळत काय विचारूंक चेट्टियार तांचे सरीं गेले. शाहान स्पश्ट सांगलें, फिल्मांत आवाज आसूं वा नासूं, दरेका फुटाक चार रुपया दिवचे पडटले! चेट्टियारान आठशीं रुपया दिवन दोनशीं फुटांचें फिल्म घेतलें. ते बरयतात, एका गुजरात्याच कडल्यान गांधीजींची फुटेज सगळ्यांत म्हारग मेळिल्ली.

असोच आनीक एक 'गुळमट्ट' अणभव तांकां आनीक एका भारतीय कडल्यान आयिल्लो.

लाहौरांत एकूच फिल्म स्टुडियो आशिल्लो, एका पंजाब्याचे मालकेचो, हो पंजाबी (ताचें नांव पुस्तकांत दिवंक ना) चेट्टियारां वांगडा न्यू यॉर्काक शिकतालो. हाका लागून स्टुडियोंत उबेंभरीत येवकार मेळटलो अशें चेट्टियारांक दिशिल्लें. पूण तशें कांय जालें ना. वेपारी पांवड्या वयलींच सुकीं उलोवणीं जालीं. लाहौर काँग्रेसीची फुटेज स्टुडियोंत आशिल्ली. दुसऱ्या दिसा पयशे फारीक करतकच तिचो प्रिंट मेळ्ळो. स्टुडियोच्या मालकान सांगलें, आमचे कडेन गया काँग्रेसीचीय फुटेज आसा, पूण ती सोदची पडटली. तूं मुंबय पावतकच अमके एके बँकेंत देडशें रुपया जमा कर आनी आमकां ताचो तपशील धाड. एका म्हयन्या भितर आमी तुका फिल्म धाडूंक पावले नात जाल्यार पयशे परते मेळटले. मुंबय पावतकच चेट्टियारान बँकेंत पयशे भरले. पंदरा-एक दिसांनी लाहौरच्यान एक पार्सल आयलें. उकतें करून पळेल्यार तातूंत फिल्माचे कांय इल्ले इल्ले कुडके - इंच-देड इंच लांबायेचे! चेट्टियार सांगतात, गांधीजींचेर म्हायतीपट करतना एकेच खेपे फटवल्याचो अणभव आयिल्लो तो हो!

मिठाचो सत्याग्रह गांधीजींचे राजकी कारकिर्दीचो एक म्हत्वाचो वांटो. हे घडणुकेचें भारतांत कांयच रेकार्डींग मेळूंक नाशिल्ल्यान वेगळ्या वेगळ्या भायल्या देशांतल्यान एकठांय केल्लें ह्या सत्याग्रहाचें

दोनशीं-एक फुटांचें फिल्म जाय तशें एडिट करून म्हायतीपटांत घेतिल्लें.

इतले म्हणसर कोण तरी खबर घेवन आयलो, एकल्या कडेन दांडीयात्रेचें सुमार दोन हजार फुटांचें फिल्म आसा, म्हणपाची. चेट्टियार त्या मनशाक मेळूंक गेले. एक सादो मनीस. गिरेस्त तर न्हयच. फकत गांधीजीं विशींचे भक्तीक लागून तीन हजार रुपया मोडून पुराय दांडीयात्रेचें ताणें चित्रिकरण केल्लें. इतलेंच न्हय, त्या वेळार मुंबय काडिल्ली व्हडली मिरवणूक आनी पुलिसांचो लाठीहल्लो हांचेंय रेकॉर्डिंग केल्लें. फटक् करून सरकार फिल्म जप्त करीत ह्या भंयान ताणें तें एके गुपीत सुवातेर लिपोवन दवरिल्लें.

फिल्म खूब बरे स्थितींत आशिल्लें. कलात्मक नदरेनूय उणें नाशिल्लें.

“सद्या हांव पयशांचे अडचणींत आसां. फिल्म काडपाक म्हाका तीन एक हजार खर्च आयिल्लो. तुमच्यांनी दिवं येतात तितले दियात...” त्या मनशान चेट्टियारांक म्हळें.

म्हायतीपट निमाण्या पांवड्यार पाविल्लो. चेट्टियारांकूय पयशांच्यो अडचणी आशिल्ल्यो. ते बरयतात -

मोल करूं नजऽ असो तो इतिहासीक दस्तावेज. जमिल्लें जाल्यार तीन हजार हांव खोशयेन फारीक करपाचो. पूण तेन्ना एका हजार परस चड पयशांची वेवस्था करप म्हाका कशेंच जमपा सारकें नाशिल्लें. ह्या फिल्माचेर मुखार आनीक खर्चूय आशिल्लो. ताची नेगेटिव्ह घेवप, परतीय आनीक एक कॉपी काडप... पूण वांगडाच, एका बरें माग्याचे गरिबायेचो फायदो म्हाका घेवपाचो नाशिल्लो. हांवें म्हळें, आमच्योय अडचणी आसात... आमी तुमकां एक हजार दितात, आमकां जाय आशिल्ल्या सुमार हजारभर फूट फिल्माची कॉपी काडटात आनी फिल्माचीं रिळां तुमकां परतीं दितात. मुखार केन्नाय हें फिल्म तुमच्यांनी दुसऱ्या कोणाकूय विकूं येता. कोणूय तें घेवंक तयार आसतलो. तेन्ना तुमचे तीन हजार भरून येतलेच, आनिकूय पयशे तुमकां सहज मेळूं येतले... त्या मनशान म्हजे उपकार मागले. पूण खरो हांवूच ताच्या उपकारांत आशिल्लो.

अशेंच एक दीस एका इश्टान चेट्टियारांक सांगलें, लोकमान्य टिळक भायर पडिल्ले तेन्ना, १९२०त, कोणें एकल्यान तांचे निमणे यात्रेचें फिल्म काडिल्लें. हो मनीस फिल्म वेवसायांतलोच. पूण कांय वर्सां फाटीं ताणें हो वेवसाय सोडला.

चेट्टियार ताका मेळूंक गेले. त्या मनशान भितर वचून तें फिल्म हाडलें आनी चेट्टियारांक दिलें.

“कितले फारीक करूं...?” चेट्टियारान विचारलें तेन्ना जाप मेळ्ळी, “तुमी माथें मारलां तो वावर खऱ्यांनीच तुस्त करपा सारको. म्हाका पयशे नाकात...”

हो मनीस आशिल्लो भारतीय सिनेमाचे बुन्यादीचो फातर, दादासाहेब फाळके.

मुंबय म्हायतीपटाचें काम चलतालें त्या वेळार चेट्टियार ज्या हॉटेलांत राविल्ले तातूंत रावबहादूर एस्. व्ही. च्यारीय रावताले. च्यारी खूब वर्सां *The Statesman* च्या संपादन मंडळाचेर आशिल्ले. हाका लागून खूब जाणां कडेन - गांधीजींय कडेन -

तांच्यो वळखी आशिल्ल्यो. च्यारींचें इंग्लीशीचेर बरें प्रभुत्व आशिल्लें. कितल्याश्या देशांनी ते भोंविल्ले. गांधीजींचेर म्हायतीपट तयार करूंक भायर सरिल्ल्या चेट्टियारां कडेन च्यारी लक्तुबायेन पळेताले. फिल्मा विशीं तांचे कडेन वासपुसूय करताले. त्या वेळार *The Statesman* तले नोकरेचो तांणी राजिनामो दिल्लो, आनी मुंबयच्यान उजवाडा येवपी एका ल्हानश्या दिसाळ्याची नोकरी धरिल्ली. तांची अर्थीक परिस्थितीय व्हडलीशी बरी नाशिल्ली.

एक दीस तांणी चेट्टियारांक म्हळें, “हांव म्हजें ‘रावबहादूर’ बिरूद परतें करूंक सोदतां... पयशांची अडचण जावन केन्नाय कोणा कडेन धा रुपया उश्णे मागूंक गेलो जाल्यार तो मनीस म्हणटा, तुमी येदे व्हडले रावबहादूर... ओगीच म्हजीं फकाणां करूं नाकात!”

आनी एक खेपे च्यारीन चेट्टियारां कडेनूय धा रुपया उश्णे मागले.

चेट्टियारान म्हळें, “हांव तुमकां पयशे उश्णे कसोच दिवचो ना...”

च्यारींचें तोंड पडलें.

चेट्टियारान रोखडेंच म्हळें, “हांव तुमकां पयशे उश्णे दिवचो ना अशें म्हळां हांवें, पयशे दिवचो ना अशें खंय म्हळां?! आत्तां तुमकां पन्नास रुपया दितां हांव... गांधीजींच्या जिविताचो घटनाक्रम तुमी म्हाका तयार करून दिशात?”

च्यारींचें तोंड फुल्लें! दुसऱ्याच दिसा गांधीजींच्या जिवितांतल्यो घडणुको काळाच्या क्रमान घालून तांणी चेट्टियारां कडेन हाडून दिल्यो.

चेट्टियार सांगतात, फिल्माचें अॅडिटिंग चलतालें, आनी आमच्या मनांत कसलोय दुबाव येतालो तेन्ना आमी हो घटनाक्रम पळेताले.

गांधी फिल्म थिएटरांनी लागलें तेन्ना च्यारीन ताचेर इंग्लीशींत एक सुंदर लेख बरयलो. तातूंत गांधीजीं विशींचो एक खबर तांणी सांगिल्ली -

पुण्याक आसतना गांधीजीन एकवीस दिसांचो उपास धरिल्लो तेन्ना च्यारी थंय *Statesman* चें प्रतिनिधी म्हूण गेल्ले. तांच्या संपादकाक दिशिल्लें, गांधीजी उपासांतल्यान कशेच उठपाचे नात, आनी ताणें गांधीजींच्या जिविताचेर चार पानी लेख तयारूच करून दवरिल्लो. गांधीजीन निमणो स्वास घेतले उपरांत रोखडीच ही पुरवणी काडप अशेंय थरिल्लें.

पूण संपादकाचो अदमास चुकिल्लो...

भारताची स्वतंत्रतायूच गांधीजींलो निमणो स्वास आशिल्लो हें बावड्याक खबर नाशिल्लें!

(ह्या लेखाचो फुडलो आनी निमाणो वांटो जानेवारी २०१३ च्या आंकत.)

संदर्भ: *In the Tracks of the Mahatma : The Making of a Documentary.* By A. K. Chettiar. Edited and introduced by A. R. Venkatachalapathy. Translated from the Tamil *Annal Adichuvattil* by S. Thillainayagam. Chennai : Orient Longman Pvt. Ltd., 2007.

